

דף הרחבות לנושא –

הלכות בישול (שיעור 14)

הטמנה

יחידה מספר 26

❖ הגזירות לפי גירסת הריף, והאם הטמנה בשבת היא גזירה אטו בישול אחר בישול?

בנוסח המופיע בגמרא שלפנינו נאמר כך:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לד עמוד א

אמר רבא: מפני מה אמרו: אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה - גזרה שמא ירתיח. אמר ליה אביי: אי הכי, בין השמשות נמי ניגזר! - אמר ליה: סתם קדירות רותחות הן. ואמר רבא: מפני מה אמרו אין טומנין בדבר המוסיף הבל ואפילו מבעוד יום - גזירה שמא יטמין ברמץ שיש בה גחלת. אמר ליה אביי: ויטמין! - גזירה שמא יחתה בגחלים.

משחשכה, כלומר, לאחר כניסת השבת, אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל, שמא ירתיח. מבעוד יום אסור להטמין בדבר המוסיף הבל, שמא יטמין בחומר שיש בו גחלים ויחתה בהם. אך גרסת הריף שונה -

רי"ף מסכת שבת דף יד עמוד ב

אמר רבא מפני מה אמרו אין טומנין בדבר המוסיף הבל מבעוד יום? גזירה שמא ירתיח. פ"י הא דתנן במה טומנין ובמה אין טומנין אין טומנין לא בגפת ולא בזבל ולא במלח ולא בסיד ולא בחול והני כולהו דבר המוסיף הבל נינהו ואין טומנין בהן (אפילו) מבעוד יום גזירה שמא ירתיח א"ל אביי אי הכי בין השמשות נמי ניגזר א"ל סתם קדרות בין השמשות רותחות הן

כלומר, האיסור להטמין לפני שבת בדבר המוסיף הבל הוא שמא ירתיח, שלא כגרסת הגמרא שלפנינו, בה נאמר שהחשש שמא ירתיח נאמר על הטמנה בדבר שאינו מוסיף הבל בשבת! הריף בתשובה התייחס להבדל בין הגרסאות -

שו"ת הרי"ף סימן רצ

מה שנמצאת בשאר ספרים "אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשיכה, גזירה שמא ירתיח" - אל תסמוך אליו, שהוא שבוש גדול, לפי שדבר שאינו מוסיף הבל אינו מרתיח, ואם כן אין לגזור עליו! אבל הטעם בדבר שמא יטמין ברמץ. וזהו שכתב 'מבעוד יום', כל שכן משחשיכה, אבל בערב שבת מותר, קדרות בערב שבת רותחות הן

הריף הקשה על הגרסה שלנו - אם החומר אינו מוסיף הבל, כיצד הוא ירתיח את הסיר? לכן הריף כתב שיש לגרוס להיפך - אסור להטמין לפני שבת בדבר המוסיף הבל שמא ירתיח. אסור להטמין בשבת כלל שמא יטמין ברמץ. ניזכר בפירושו של רש"י -

רש"י מסכת שבת דף לד עמוד א

גזירה שמא ימצא קדרתו שנצטננה כשירצה להטמינה, וירתיחנה תחילה, ונמצא מבשל בשבת.

רש"י הבין שהחשש "שמא ירתיח" כוונתו אינה שמא החומר המטמין ירתיח את הקדירה, אלא החשש הוא שהאדם ירתיח את הקדירה. בבואו להטמין בחומר שאינו מוסיף הבל, הוא עשוי לשים לב שההטמנה איננה מספיקה לחימום התבשיל, וירתיח את התבשיל בשבת. יש להעיר - אם מדובר בתבשיל שבושל לפני השבת, מהו החשש 'שמא ירתיח'? האם יש איסור להרתיח תבשיל שהתבשל לפני שבת?

רא"ש מסכת שבת פרק ג

איכא למידחי דעד שלא נתבשל כמאכל בן דרוסאי כל המקרב בישולו חייב ואחר שנתבשל כמאכל בן דרוסאי אפשר דאין בישול אחר בישול. ומסתברא דעד שלא הגיע למאכל בן דרוסאי כל המקרב בישולו חייב ואחר שהגיע למאכל בן דרוסאי אם נצטן והרתיחו חייב כדפי' רש"י לעיל גבי שמא ירתיח

הרא"ש הוכיח מדברי רש"י שבישול אחר בישול הוא איסור דאורייתא, אחרת לא היו גזרים על ההטמנה שמא ירתיח תבשיל שכבר בושל לפני שבת!

כאמור, הריף הבין ש'שמא ירתיח' הוא חשש שמא ההטמנה תביא להרתחה. אך מהו החשש בזה? רמז לדבר זה מופיע בירושלמי –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ד הלכה א

לפי שהדברים הללו רותחין ומרתיחין והוא נוטלן והן תשים לתוך ידו ומחזירן והן מוסיפין רתיחה לפיכך אסרו לטמון בהן

כך פירש גם הרמב"ם –

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שבת פרק ד משנה ב

והיה הדין נותן שיהא מותר להטמין בשבת בדבר שאינו מוסיף הבל והם דברים שאמרה המשנה טומנין בהם, ואסרו את זה גזרה שמא יטמין ברמץ, והוא אפר חם שגם הוא אינו מוסיף. ואסרו ההטמנה באפר חם שמא נשאר בו גחלת קטנה של אש וכשמזיז את האפר יחתה בגחלים, ולפיכך נאסרה ההטמנה בשבת ואפילו בדבר שאינו מוסיף גזרה רמץ, ורמץ גזרה שמא יחתה בגחלים

ודע עוד שדברים שנאסרה בהן ההטמנה אסור להטמין בהם ואפילו מערב שבת ... אסרו את זה גזרה שמא יטמין בדבר המוסיף מערב שבת וירתיח התבשיל אחרי כניסת השבת מחמת תוספת החום, ויצטרך לגלות הקדרה מפני רתיחתה כדי שתנוח הרתיחה. ואח"כ יחזיר על הקדרה אותו דבר שהסיר מעליה, ונמצא טומן בדבר המוסיף בשבת

הרמב"ם מסביר שהחשש בהטמנה בדבר המוסיף הבל הוא שהתבשיל יגיע לרתיחה, והמטמין יאלץ לפתוח את ההטמנה כדי לקרר את הקדירה בשבת, וכשיחזור ויטמון נמצא טומן בדבר המוסיף הבל בשבת. כעין זה כתב בהלכות –

רמב"ם הלכות שבת פרק ד הלכה ב

מן הדין היה שטומנין בדבר המוסיף הבל מבעוד יום וישאר התבשיל טמון בשבת, שהרי משהין על גבי האש בשבת, אבל אסרו חכמים להטמין בדבר המוסיף הבל מבעוד יום גזירה שמא תרתיח הקדרה בשבת ויצטרך לגלותה עד שתנוח הרתיחה ויחזור ויכסה בשבת ונמצא טומן בדבר המוסיף הבל בשבת שהוא אסור ...

הלכה ג

וכן מן הדין היה לטמון התבשיל בדבר שאינו מוסיף הבל בשבת עצמה, אבל אסרו חכמים דבר זה גזירה שמא יטמין ברמץ ויהיה בו ניצוצות של אש ונמצא חותה בגחלים, לפיכך אסרו להטמין דבר חם בשבת ואפילו בדבר שאינו מוסיף הבל.

❖ השיטות הקושרות בין השהייה לבין הטמנה

בשיעור אנו לומדים את הסוגיה לפי הראשונים הסוברים שגזירת הטמנה היא נפרדת וחמורה מגזירת השהייה. אך דבר זה איננו מוסכם על כל הראשונים. על גזירת השהייה כתב רש"י –

רש"י מסכת שבת דף לו עמוד ב

עד שיגרוף - הגחלים, משום דמוסיף הבל, וטעמא פרישנא בפרק דלעיל, שמא יחתה בגחלים.

כלומר, תיקנו את הגריפה או הקטימה כדי שלא ימצא משהה בחומר המוסיף הבל. אם כך, החשש של גזירת השהייה הוא החשש של גזירת הטמנה! וכך כתב רש"י גם בסוגייתנו –

רש"י מסכת שבת דף לד עמוד ב

גזירה שמא יחתה בגחלים - משחשכה, שבא לבשל הקדרה שלא בשלה כל צרכה, וגזרו אף בבישלה כל צרכה עד שיגרוף או שיקטום, והכי מסקינן בפרק כירה /שבשבת/ (לו, ב) דאמר רבי: קטמה והובערה - משהין עליה חמין שהוחמו מבעוד יום כל צרכן, ותבשיל שבישל כל צרכו

בשיעור למדנו את דברי ר"ת, שהסביר את ההבדל בין הטמנה לבין השהייה. בעלי התוספות אכן דחו את דברי רש"י –

תוספות מסכת שבת דף לו עמוד ב

לא יתן עד שיגרוף - פירש בקונטרס משום תוספת הבל ואין נראה לר"י דאפילו גרופה וקטומה היא מוספת הבל יותר מכמה דברים השנויים בבמה טומנין ועוד דחנניה שרי להשהות אף כשאינה גרופה ולא אסרו מוסיף הבל אלא דוקא בהטמנה אבל להשהות שרי וכשאינה גרופה אסרי רבנן דחנניה משום דילמא אתי לאחתויי

ר"י הסביר שדברי רש"י לא מובנים – הרי הגריפה והקטימה לא בהכרח מונעים את ההבל לגמרי. יתרה מזו, אם נאחד את גזירות השהייה והטמנה, לכאורה חנניה היה מתיר להטמין במאכל שהתבשל כבן דרוסאי, ולא מצאנו שיטה כזאת! כפי שראינו בשיעור, ר"ת הוכיח מכך שבהטמנה יש חשש משמעותי יותר. ברם היו מבעלי התוספות שאכן הבינו שדברי חנניה תקפים גם לדיני הטמנה –

תוספות מסכת שבת דף מז עמוד ב

במה טומנין וכו' אין טומנין לא בגפת - פירש הר"ר יוסף בשם רבינו שמואל דמיירי בבשיל ולא בשיל אבל קדרא חייתא ובשיל שרינן בפ"ק (דף יח):

רבנו יוסף בשם הרשב"ם כתב שמה שמותר בהשהייה מותר בהטמנה! כאמור, ר"ת לא הסכים עם דבריו –

ואין נראה לר"ת דהא אית לן לאוקמא מתניתין בסתם קדרות שהן מבושלים בין השמשות! ועוד דמסתמא איירי מתניי דומיא דמתניי דכירה, דמיירי בבשיל כמאכל בן דרוסאי! ונראה לר"ת שיש לחלק בין השהייה להטמנה דודאי להשהות מותר כשהוא מאכל בן דרוסאי שאין חיתוי מעט מועיל לו שהרי מגולה הוא ושליט ביה אוירא אבל הטמנה שעושין לצורך מחר והוא מוטמן יש לחוש שמא יחתה שמעט חיתוי מועיל לו ליתפס חומו וגזרו להטמין בכל דבר המוסיף הבל גזירה שמא יטמין ברמץ ויחתה.

הפוסקים פסקו בעיקר כר"ת –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנז סעיף ב

אפילו תבשיל שנתבשל כל צרכו אסור להטמין בשבת, אפילו בדבר שאינו מוסיף הבל

סעיף ז

כל היכא דאסרינן הטמנה, אפילו בקדירה מבושלת כ"צ אסרינן, ואפ"י מצטמק ורע לו וכן עיקר. ויש מקילין ואומרים דכל שהוא חי לגמרי או נתבשל כל לרכו, מותר בהטמנה כמו בשיהוי, וכמו שכתבנו לעיל סימן רנ"ג. וזמקום שנהגו להקל על פי סברא זו, אין למחות בידם. אבל אין לנהוג כן בשאר מקומות.

❖ בירור בדברי הרב עובדיה, והיחס בין פירוש רבינו יונה והטמנה במקצת

בהמשך השיעור נלמד שלפי רבים מהראשונים אסור להניח על דבר המוסיף הבל, שאף זו נקראת הטמנה. הרשב"א הסיק מכך שבהכרח רבי זירא התכוון לאסור גם אם אין מגע בגחלים –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף מז עמוד ב

ועוד נראה לי דעל כרחין הכא בכל ענין מיירי ואפילו בשאינה נוגעת על גבי הגפת ממש שאילו בנוגעת ממש, למה לי משום שטמן בקופה אפילו לא טמן כלל יהא אסור, שהרי כל זמן שפני הקדירה דבוקין על פני דבר המוסיף הבל זו היא הטמנה וכמו שכתבנו בריש פרק כירה (ל"ו ב') משמן של רבינו האי ורבינו חננאל ז"ל, שהטמנה במקצת הטמנה היא ואין הדבר תלוי בהטמנת כל הקדירה

אם כך לפי ר"ת ושאר הראשונים המתירים הטמנה במקצת, ניתן לבאר את הגמרא באופן שונה משיטת רבינו יונה.

אך הרמב"ן לא חלק על ר"ח! אם כך, אין צורך בדברי רבי זירא, הרי ההנחה על הגפת אסורה גם אם הקדירה אינה טמונה!

חזון איש אורח חיים סימן לז אות יט

אפשר לפרש לדעת רמב"ן דנקט "קופה שטמן בה", שדברו בהווה, דבלא הטמנת בגדים אין מעמידין על הגפת, שאין בכוח הגפת שתחת שולי הקדירה לשמור חום הקדירה בזמן שאוויר שסביבות הקדירה מתמיד לקרר הקדירה. ואפשר שמטעם זה באמת לא חשיבא הטמנה בדבר המוסיף הבל, ומותר להעמיד על הגפת

החזון איש פתוח באמירה ש"דיברו בהווה", כלומר – מכיוון שגפת של זיתים לא מוסיפה הבל באופן משמעותי, רוב הטומנים על גפת של זיתים יכסו את הקדירה, אך מבחינה עקרונית, גם ללא כיסוי, הנחה על גפת של זיתים היא הטמנה במקצת.

לבסוף הוא מתלבט אף בזה – מכיוון שהיחס של אנשים להנחה על גפת של זיתים הוא יחס כדבר שאינו מוסיף הבל, ממילא באמת אין בזה הטמנה במקצת. מתברר שהטמנה במקצת על דבר המוסיף הבל, לפי שיטה זו, הוא רק אם החומר המוסיף את ההבל מוסיף אותו באופן משמעותי. כפי שהראינו בהמשך השיעור, השיטה האוסרת הטמנה במקצת מבוססת על העיקרון שהאדם עשה מעשה שמוכיח דאגה לשמירת חום התבשיל. מכאן נובע החשש שאף יעבור איסור לשם כך. בכדי לומר שהטמנה במקצת היא הטמנה, צריך שהחומר יוסיף חום בצורה משמעותית, אחרת זה לא עונה על ההגדרה הזאת.

מכאן יש לבחון את דברי הרב עובדיה –

דרכו של הרב עובדיה היא לפסוק כדברי השולחן ערוך. מתוך כך הוא פסק שהטמנה במקצת אסורה. אך כפי שהבאנו בשיעור, הוא התיר הטמנה על הפלטה. נסכם כאן את עיקרי תשובתו (יביע אומר חלק ו אורח חיים סימן לג).

תחילה הוא מביא את מחלוקת רבינו יונה והרמב"ן, והראה שרבים מהראשונים והפוסקים פסקו כרמב"ן, ושכך המנהג, וממילא ניתן להקל בזה נגד מרן.

הוא מוסיף לצירוף את הדעות שהקולות שנאמרו בהשהיה מועילות בהטמנה. ממילא מותר להטמין מאכל מבושל כל צרכו. ומתוך עיקרון זה מוסיף שעל גבי פלטה אין איסורי הטמנה, מכיוון שאין דרך לחתות בה. מכאן עולה שאלת הטמנה במקצת על הפלטה. בהמשך השיעור הבאנו את הפוסקים שכתבו שאין הטמנה במקצת בפלטה מכיוון שאין אפשרות לעטוף את הפלטה סביב הקדירה. כפי שהבאנו שם, הרב עובדיה פסק שאין הטמנה במקצת בפלטה מכיוון שאין מגע ישיר בין גופי החימום לבין הקדירה! לכן הרב עובדיה מסיים בתשובה –

שו"ת יביע אומר חלק ו - אורח חיים סימן לג

בפלאטה דלא שייך בה חיתוי כלל. הילכך אין לחוש כלל בזה. ורק בקדירה שעל פתיליה של נפט נכון לחוש לדי הר"י יונה והרשב"א ומרן השי"ע להניח כלי רחב על הקדירה, ועליו יניח הבגדים כדי שלא יכסו הבגדים את צדי הקדירה. ומכל מקום המנהג להקל בזה, ויש להם על מה שיסמוכו. והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם למסקנה הרב עובדיה כתב שבפלטה ודאי שניתן לסמוך על הרמב"ן. על אש נכון לחשוש לדברי רבינו יונה, אך המנהג להקל.

❖ האם ניתן ללמוד את דברי ר"ח אחרת?

היו אחרונים שדייקו בניסוח של הגאונים קצת אחרת ממה שלמדו הרשב"א והראשונים שהובאו בשיעור.

תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן לד

רבינו חננאל כתב הכי : ושיהוי זה אינה הטמנה, אלא כגון כסא של ברזל והקדירה יושבת עליה והיא תלויה באבנים או כיוצא בזה – מותר. אבל להטמינה על גבי גחלים דברי הכל אסור, דקיי"ל הטמנה בדבר המוסיף אסור ואפילו מבעוד יום

השאלה היא מהי משמעות המשפט "להטמינה על גבי גחלים". האם הכוונה היא שהנחה על גבי גחלים היא הטמנה (כמו שביאר הרשב"א), או שהכוונה היא שאסור להטמין את הקדירה – בחפץ אחר! – כאשר היא נמצאת על גבי גחלים (בדומה לדברים שראינו בשם רבינו יונה בחלק הקודם של השיעור). גם אם יתכן להסביר את ר"ח באופן הזה, ודאי שרוב הראשונים למדו את דבריו כפי שהצגנו בשיעור.

❖ ראיות לשיטת הבית מאיר

בשיעור 16 (שיעור 4 מדיני בישול), בדיני שהייה והטמנה, למדנו את דברי השולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח סעיף ח

להניח דבר קר שנתבשל כל צרכו ע"ג מיחם שעל האש, י"א שדינו כמניחו כנגד המדורה וכל דבר שמותר להניחו כנגד המדורה במקום שהיד סולדת בו, כגון שיבש, מותר להניחו ע"ג מיחם שעל גבי האש. וי"א דהוי כמניח ע"ג כירה לכתחלה ואסור אפילו אם נתבשל כל צרכו ואפילו אם מצטמק ורע לו ואפילו אם נותנו שם לשמור חומו

הדיון הוא אם הנחה על גבי מיחם העומד על האש הוא כמניח כנגד המדורה או לא.
אך המיחם העומד על האש הוא חם ומחמם, אם כך מדוע השולחן ערוך לא אסר את ההנחה עליו מדין
הטמנה במקצת? מכאן הוכיח הבית מאיר (סימן רנג ד"ה "בהג"ה וי"א"). וכפי שכתב הגרש"ז –

שו"ת מנחת שלמה תניינא (ב - ג) סימן יב שאלה י

הנה להסוברים דהטמנה במקצת שמה הטמנה ... לפי זה איך שרי להעמיד על גבי מיחם? ומוכרחים ודאי לומר
דאינה סברי דכיון שאי אפשר להטמין בהם לא דמי לרמץ ... וממילא נראה שגם הנוהגים כהב"י יכולים להעמיד ע"ג
פח או פלאטע חשמלית כיון דא"א שם להטמין